Maarif Mektepleri Uluslararası Eğitim Bilimleri Dergisi

MM-International Journal of Educational Sciences

Yıl 10, Year 10, Sayı 1, Issue 1, Temmuz 2026, July 2026
e ıssn: 2687-2641

Özgünlük kontrolü intihal.net Authenticity process

DOI: 10.46762/mamulebd.1968257

Makale türü: Araştırma makalesi **Article type:** Research article

Geliş tarihi	10.06.2026	Submitted date
Kabul tarihi	23.07.2026	Accepted date
Elektronik yayın tarihi	31.07.2026	Online publishing date

Atıf Bilgisi / Reference Information

Öztürk, E. (2026). Lehce-i Osmânî'de Duygusal Durumlara Bakış. *Maarif Mektepleri Uluslararası Eğitim Bilimleri Dergisi / MM- International Journal of Educational Sciences*, 10(1), 113-125.

LEHCE-İ OSMÂNÎ'DE DUYGUSAL DURUMLARA BAKIŞ[1]

Esra ÖZTÜRK[2]

Öz

Türk sözlükçülüğünün ilk modern örneği olarak kabul edilen ve 19. yüzyılda Tanzimat döneminin öncü ismi Ahmet Vefik Paşa tarafından kaleme alınan Lehce-i Osmânî, Türkçe kelimeleri madde başı yapan ve açıklamaları yine Türkçe sunan millî bir sözlüktür. Bu çalışmanın konusu Lehce-i Osmânî sözlüğünde geçen duygu terimleri (sevinç, üzüntü, keder, korku, öfke, merhamet vb.) ve ruhsal durumları, bu terimlerin anlam, kullanım bakımından incelenmesi ve Osmanlı döneminde Ahmet Vefik Paşa'nın derlemesinde yer alan duygu ile ilgili kelimelerin sözlük içi temsili ve sözlükçü bakış açısının çözümlenmesidir. Çalışmada Lehce-i Osmânî sözlüğünde yer alan duygusal durumlara dair kelimelerin kavram alanlarını tespit etmek, bu kelimeleri sistematik bir şekilde tasnif etmek, açıklamalarını ve anlam katmanlarını çözümlemek ve bu inceleme üzerinden Osmanlı dönemi dil kültürü ve duygu anlayışı hakkında ipuçları sunmak amaçlanmaktadır. Lehçe-i Osmâni gibi temel bir kaynağın "duygu sözlüğü" odağında ele alınması, bu klasik eserde duygu terimlerinin ve ruhsal durumların nasıl konumlandığı üzerine bir sözlüksel bir analiz sunmayı amaçlar.

Anahtar Kelimeler: Lehce-i Osmânî, Sözlük, Duygu, Ruhsal Durum.

The Perspective on Emotional States in Lehce-i Osmânî

Abstract

Lehce-i Osmânî, written in the 19th century by Ahmet Vefik Paşa, a prominent figure of the Tanzimat era, is regarded as the first modern example of Turkish lexicography and stands as a national dictionary that adopts Turkish words as headwords with explanations provided in Turkish. The subject of this study is the examination of emotion terms (such as joy, sadness, grief, fear, anger, compassion, etc.) and mental states found in *Lehce-i Osmânî* in terms of their meaning and usage, as well as the analysis of the intra-dictionary representation and the lexicographical perspective of emotion-related words in Ahmet Vefik Paşa's compilation. The study aims to identify the conceptual fields of words related to emotional

[1] Bu makale, 20.02.2025 tarihinde savunulan doktora tezinden üretilmiştir.

[2] Dr, Yunus Emre Enstitüsü, esra.ozturk@yee.org.tr, Orcid No: 0000-0002-8083-179X.

states in *Lehce-i Osmânî*, to classify these words systematically, and to analyze their definitions and layers of meaning. Through this investigation, it seeks to provide insights into the linguistic culture and the understanding of emotions during the Ottoman period. Treating a fundamental source like *Lehce-i Osmânî* specifically as an "emotion dictionary" aims to provide a lexical analysis of how emotion terms and mental states are positioned within this classical work.

Keywords: Lehce-i Osmani, Dictionay, Emotion, Psychological State.

GİRİŞ

Dil, bir toplumun düşünce biçimini ve kültürel değerlerini yansıtır. Eğer bir dilde bir kavrama dair birçok kelime varsa, bu o kavramın o kültürde anlamlı ve önemli olduğunu gösterir. Örneğin; Arapça kökenli "hüzün", "keder", "gam", "inkisar", "melâl" gibi kelimelerin her biri farklı tonlamada üzgünlük hâllerini anlatır. Bu tür bir çalışma duygu tarihi yaklaşımıyla paraleldir. Duyguların dilsel ifadesinin tarihsel değişimini ve kültürel çerçevesini anlamaya odaklanır. Dilbilimsel ve tarihsel boyutuyla duyguların Osmanlı Türkçesi söz varlığı içindeki yerini açığa çıkarmak amaçlanır.

Lehçe-i Osmanî sözlüğünde duygu ve ruhsal durumları anlatan kelimelerin fazlalığı, Osmanlı toplumunun duygu dünyasına, içsel yaşantıya ve insan ruhuna verdiği önemi gösterir. Osmanlıca; Arapça ve Farsçadan aldığı kelimelerle birlikte, özellikle duygu ve ruh hâllerini ifade etmede oldukça zengin bir dile sahiptir. Bu zenginlik toplumun duygusal inceliklere, içsel deneyimlere önem verdiğini, insan davranışlarını ve ruh hâllerini detaylıca tanımlama ihtiyacı duyduğunu, dilin sadece iletişim değil aynı zamanda psikolojik ve estetik bir araç olduğunu gösterir.

Çalışmada tarama yöntemi kullanılmış ve tespit edilen kelimeler "korku, öfke, üzüntü" gibi temel duygu kategorilerine ayrılarak sınıflandırılmıştır. Duygusal durumları belirten kelimeler belirtilerek isimler ve fiiller olarak her bir duygusal durumu ifade eden ayrı başlıklar altında incelenmiştir. Bu çalışmada amaç; dönemin duygu dünyasını anlamak ve 19. yüzyıl Osmanlı toplumunun duygularını hangi kelimelerle, hangi yoğunlukta ifade ettiğini ortaya koymaktır. Aynı zamanda dil ve kültür bağını kurarak duyguların dilsel inşasını ve Türkçenin bu konudaki zenginliğini kanıtlamaktır.

Lehce-i Osmânî, Ahmet Vefik Paşa'nın eserleri içerisinde çok önemli bir yeri olan çalışmasıdır. Madde başı Türkçe kelimeden açıklamaları Türkçeye şeklinde düzenlenmiş ilk sözlüktür. Bu eser yazılana kadar altı yüz yıllık Anadolu Türkçesinin edebî hayatına girmiş birçok sözlük çalışması Türkçeyi ihmal etmiştir; daha çok Arapça ve Farsça kelimelerle eserlerini oluşturmuşlardır.

"Türkiye'de ilk kez Esad Efendi (1685-1753), Lehcetü'l Lügat (1732) adlı sözlüğünde Türkçe kelimeleri esas almış; bunların Arapça ve Farsça karşılıklarını vermiştir. Türk dilini esas alması, önsözünde 'lisân-ı Türkî' deyimini kullanması bakımından önemli olan bu eser de Türkçeden Türkçeye bir sözlük değildir. Türkçeden Türkçeye ilk sözlük olma şerefi, Ahmet Vefik Paşa'nın Lehce-i Osmânî'sine aittir" (Gözütok, 1997, s. 29).

"15 Ağustos 1873'te Şûrâ-yı Devlet üyeliği görevinden alınan Ahmet Vefik, üç yıllık görevden alınma döneminde Türkçenin ilk millî sözlüğünü yazmıştır. Sözlük ilk defa 1876 yılında Tabhâne-i Amire'de iki cilt olarak basılmıştır. Bu ilk baskı 3+1294 olmak üzere toplam 1297

sayfadan ibarettir. Bu yayın Arapça ve Farsça dışındaki kelimeleri içermektedir. Yapılan eklemelerle genişletilerek 1890 yılında Mehmet Bey Matbaasında yapılan ikinci baskıda Arapça ve Farsça kelimeler de yer almıştır" (Toparlı, 2000, s. XVII).

"Halkın konuştuğu Türkçenin sözlüğü olması açısından büyük önem taşıyan Lehce-i Osmânî'de Ahmet Vefik Paşa'nın adı yoktur. Eserde "Rumûzat Cedveli, "Mukaddime" ve ikinci cildin sonuna eklenmiş "Bazı Tashîh ve İlave" bölümleri bulunmaktadır. Eser 1279 sayfadır. Bazı Tashîh ve İlave kısmıyla birlikte 1293 sayfada son bulur. Birinci cilt 608. sayfada bitmekte 609. sayfada ikinci cilt başlamaktadır. Vefik Paşa, dil konusunda oldukça titiz davranmıştır. Dilin asıl unsurunun Türkçe kelimeler olduğunu ama bunların Arap ve Fars kelimelerin ağırlığı altında ezildiğini düşündüğü için ve Türk'ün asıl dilinin unutulmaması için Lehce-i Osmânî'yi yazmıştır" (Öztürk, 2025, s. 45). Lehce-i Osmânî'nin sözlük bölümünün getirdiği temel yenilikler şunlardır:

"1- Türkçe kelimelerin açıklamalarını türedikleri kökten hareketle birleşik sözlerle tamlama ve deyimlerdeki kelime kümelerinin etrafında toplandıkları taban söz veya kavrama göre göstermeyi esas alan bir yöntem ortaya koyması dikkate değer bir yeniliktir. Bir kökten çıkma sözlerin ayrı madde başlarına dağılmadan bir arada bulunması Türkçenin kelime ve deyim teşkilindeki zenginliğini meydana çıkarmıştır.

2- Türkçe kelimelerle gittikçe artan imlâ kargaşasına ve Arap harflerinin Türkçenin bazı seslerini ifadede yetersizliğine çözüm getirmek için Türkçede bulunmayan seslere mahsus Arap harflerini kullanmayan Doğu Türkçesindeki aslî şekillere göre düzenlenmiş bir imlâ sistemini teklif eder. Ahmet Vefik Paşa, Türkçenin tek harfte toplanmış ayrı ve farklı seslerinin belli olması için her birine özel işaret koydurduğu değişik harfler döktürüp kullanmıştır.

3- Türk tarihi, etnolojisi, lehçeleri ve coğrafyasına dair maddeler sözlüğe küçük bir Türkoloji ansiklopedisinin taslağı özelliğini kazandırmıştır. Bunlar arasında üç sütunluk yer kaplayan "Türk" maddesi Ahmet Vefik Paşa'nın Türkçü zihniyetini yansıtması bakımından zikredilmeye değerdir. Lehçe-i Osmânî'de bazı kelimeler için Osmanlı ve Doğu Türkçesinden örnek beyitler zikredilmişse de bunların kimlere ait olduğu belirtilmemiştir" (Akün, 2003, s. 128).

"1876 ve 1890 yıllarında iki farklı baskısı yapılan Lehce-i Osmânî, iki bölümden oluşmaktadır. Birinci bölümde Arapça ve Farsça olmayan kelimeler, ikinci bölümde Arapça ve Farsça olan kelimeler sıralanmıştır. Türk dilinin sözlük sahasındaki temel eserlerinden sayılan Lehce-i Osmânî, Türklük biliminin temel başvuru kaynaklarından biri olarak değerlendirilebilir. Lehce-i Osmânî "balık, bahçe, baş, coğrafya, Çağatay, Türk, yeniçeri" gibi madde başı kelimelerle ansiklopedik bir eser olduğunu açıkça göstermektedir" (Öztürk, 2025, s. 49).

Duygular, insan yaşamının her evresinde bizi şekillendiren, kararlarımızı etkileyen ve gelişimimize yön veren temel unsurlar olarak tarih boyunca büyük bir ilginin odağı olmuştur. Geçmişte doğası tam olarak kavranamayan; kökeninin psikolojik mi yoksa fizyolojik mi olduğu konusunda belirsizlikler yaşanan bu kavramlar, zamanla gerçekleştirilen bilimsel araştırmalar ve deneyler sayesinde daha somut bir zemine oturmuştur. Günümüzde, terminolojik açıdan ufak farklılıklar olsa da araştırmacıların büyük bir çoğunluğu "duygu" kavramı üzerinde ortak bir paydada buluşmaktadır.

Duygu kelimesi için Türkçe Sözlükte: "Duyularla algılama; his, ihtisas; Belirli nesne, olay veya bireylerin insanın iç dünyasında uyandırdığı izlenim; kalp; Nesneleri veya olayları ahlaki ve estetik yönden değerlendirme yeteneği; Kendine özgü bir ruhsal hareket ve hareketlilik" tanımları yapılmıştır. (TDK, Türkçe Sözlük).

"Duygular Sözlüğü'nde Tiffany Watt Smith (2018) duygularla ilgili yapılan ilk çalışmalardan bahseder. Burada verdiği bilgiler özetle şu şekildedir: 1830'a kadar kimse duyguları gerçekten hissetmiyordu. Bu zamana kadar duygular yerine "tutkular, ruh kazaları, ahlaki hisler" gibi başka şeyler hissediliyordu. Antik Yunan'da isyankâr öfkeyi hastalıklı bir rüzgârın getirdiğine inanılıyor, çölde yaşayan Hristiyanlar can sıkıntısının kötü niyetli şeytanlar tarafından ruha yerleştirildiğini düşünüyorlardı. İslam dünyasından yayılan ve Rönesans döneminde saray doktorlarının geliştirdiği, vücut sıvılarına dayalı tıp kuramına göre her insanda dört temel maddenin kurduğu bir denge vardı: kan, sarı safra, siyah safra ve balgam. Bu sıvıların insanın karakterini ve ruh halini belirlediğine inanılıyordu. Duygu kavramının modern algısının kökleri 17. yüzyılın ortasında deneysel bilimin doğuşuna dayanmaktadır. 19. yüzyılın başında filozof Thomas Brown bedenin yeni algısı için yeni sözcükler gerektiğini öne sürmüş ve *emotion* (duygu) sözcüğünü önermiştir. Terim Fransızca *émotion* sözcüğünden gelmektedir. Bu yeni sözcüğün icadı hisler dünyasına yeni bir yaklaşım anlamına geliyordu. Deney ve anatomik araştırmalara odaklanan bu yaklaşım sıkılmış dişler, akan gözyaşları, titremeler, büyüyen gözler gibi gözlemlenebilir tepkileri içeriyordu. 1930'larda Darwin duyguları ciddi ve bilimsel anlamda dikkate değer bir konu olarak gördü. Dünyanın dört bir ucundaki misyonerlere ve kâşiflere karşılaştıkları yerel halkların keder ya da heyecan gibi duyguları nasıl ifade ettiklerini soran anketler yolluyordu. Kendisi üzerinde deneyler yapıp gülümsediğinde ya da titrediğinde hangi kaslarını kullandığını belirlemeye çalışıyordu. 1872'de bulgularını *İnsan ve Hayvanlarda Beden Dili* adlı kitabında yayımladı ve duyguların milyonlarca yıldır devam eden evrim süreçlerinin sonucu olduğunu iddia etti. Bu görüş 1980'lerde çok yaygınlaştı ki filozof William James bedensel tepkinin duygunun ta kendisi olduğunu ve öznel hislerin ancak bedensel tepkilerden sonra geldiğini ileri sürdü. 1890'ların başında nörolojideki kariyerini terk eden Freud, duyguların sadece beyin ve beden üzerinden incelenmesini yetersiz buldu ve "Hisleri bilimsel olarak incelemek kolay değil." diye yazdı. Duyguların bastırılabilir ya da birikip dışa vurulabilir şeyler olduğu Freud'un çalışmalarından sonra düşünülmeye başlandı" (İlter, 2019, s. 6-7).

"Duyguyla ilgili yapılan çalışmalar, duygunun bilişsel alana ait bir kavram olduğunu göstermektedir. Konuşucunun mental durumu hakkında bilgi veren iletişim görünüşleri ve işaretleyicileri yani, inançlar, amaçlar, duygular birer zihin göstergesidir. Son zamanlarda dil bilimiyle ilişkili olarak duygularla, zihinle, psikolojik durumla ilgili çalışmalar merak uyandırmıştır. Bu alanda yapılan çalışmalarda duygu kavram alanına ait olan fiiller, genel olarak *psych verb* "psikolojik, ruhsal fiiller" olarak adlandırılmıştır" (Şahin, 2013, s. 342).

"Dünyada bazı dillerde duygu fiillerini sınıflandırma çalışmaları yapılmıştır. Jackendof (1990), duygu fiillerini pozitif, nötr, negatif fiiller olmak üzere üçe ayırdı. Özen Yaylagül, Türkiye Türkçesindeki duygu fiillerini anlamsal acıdan 1. Bütünsel Davranış Tepki Fiilleri 2. Olumsuz Duygu Fiilleri 3. Olumlu Duygu Fiilleri şeklinde üç gruba ayırmıştır. Hatice Şirin User "Köktürk ve Ötüken Uygur Kağanlığı Yazıtları Söz Varlığı İncelemesi" adlı kitabında duygularla ilgili fiilleri *"Duygu, Zihin Fiilleri"* başlığı altında toplamıştır" (Şahin, 2013, s. 342).

"Plutchik (1991), duyguları sekiz başlık altında toplamıştır: anger "öfke", fear "korku", sadness "üzüntü", disgust "nefret", surprise "şaşırma", anticipation "tahmin, beklenti", acceptance "onaylama", joy "neşe" (Şahin, 2013, s. 342).

"Türkçede geçmişten günümüze, dildeki duygu kavramını karşılayan pek çok kelime ve kelime grubu bulmak mümkündür. Eski Türkçe dönemi, bugünkü bilgilerimiz ışığında Türk dilinin en eski yazılı belgelerinin bulunduğu devreyi kapsamaktadır. Bu dönem ayrıca Türkçenin işlek bir yazı dili olarak kullanıldığını da belgelendirebildiğimiz en eski dönemidir. Bir dil ne kadar çok terimi ya da kavramı karşılayabiliyorsa bu, o dilin ne kadar zengin ve köklü olduğunun göstergesidir" (Şahin, 2013, s. 343).

"Hirik, çalışmasında duygu isimlerinin şunlar olduğunu ifade eder: "Türkçede duygu ismi olarak değerlendirilmesi mümkün kelimelerden bazıları şunlardır: *beklenti, dargın, duygu, gam, gergin, hırs, his, hüzün, iğrenç, kırgın, korku, mutlu, sevgi, şaşkın, üzüntü, üzgün vb.* Duygu isimleri duyu organları aracılığı ile algılanan verilerin zihinde başka bir veri ile eşleşip eşleşmemesi neticesinde ortaya çıkan durumları anlatan ifadeler olduğu söylenebilir. Çünkü duygu denen kavramın çıktıya dönüşmesi için zihinde daha önce birtakım verilerin depolanmış olması gerekir. Duygusal tepkilerde deneyimlerin önemli bir etkisi vardır. Daha önce hiç karşılaşılmamış veya öğrenilmemiş durumlar kişiyi ürkme, korkma temelli duygusal tepkilere yöneltebilir. Çünkü insan için bilinmeyen de tehlikelidir" (2021, s. 50).

"Yıldız, çalışmasında Türkiye'de mental fiiller üzerine yapılan bütün çalışmaları incelemiş ve psikolojik durum fiillerini vurgulamıştır: Anlık tepki bildiren (öfke, şaşkınlık, korku, heyecan, tahrik, utanma, panik), Süreç içinde gelişen olumlu psikolojik durum (sevgi, huzur, merhamet, zevk-keyif, arzu, iyilik, memnuniyet, neşe, cesaret, tatmin), Olumsuz psikolojik durum (nefret, üzüntü, kaygı, acı, sıkıntı, rahatsızlık, tehlike, mutsuzluk, kıskançlık, üşengeçlik, pişmanlık, kötüleşme, umutsuzluk, usanç, can sıkıntısı, başarısızlık, kaybetme, zorluk, zayıflık, azalma, yorgunluk, Nötr psikolojik durum (kibir, kararsızlık) olarak listelemiştir" (2020, s. 107).

"İlter (2019), çalışmasında duygu fiillerini anlam özelliklerine ve durum gramerine göre inceleyen çalışmaları listelemiştir. "Duygu fiilleri genel olarak mental fiillerin bir alt dalı olarak incelenmişlerdir. Duygu fiillerini mental fiiller içerisinde değerlendiren çalışmalar olduğu gibi yalnızca duygu fiillerini inceleyen çalışmalar da mevcuttur. Yapılan çalışmalarda duygu fiilleri anlamsal özellikleri esas alınarak ya da durum grameri çerçevesinde incelenmişlerdir. Türkçedeki duygu fiilleri üzerine yapılan çalışmalarda duygu fiilleri genellikle anlam özellikleri dikkate alınarak incelenirken, özellikle İngilizcedeki duygu fiilleri üzerine yapılan çalışmalarda bu fiillerin daha çok durum grameri açısından incelendikleri görülmektedir" (2019, s. 17).

Duygu; zihin ve dilin birbirleriyle ilişkili olduğu bir kavramdır. Duygular, bireyin zihin yapısı hakkında bilgi verdiği ruhsal tepkilerdir. Bu çalışmada Lehce-i Osmânî'de duygu ve ruhsal durumları ifade eden madde başı isim ve fiil soylu kelimeler duygu ve ruhsal durumları ifade eden farklı başlıklar altında incelenmiştir. Arapça ve Farsça kelimelerin anlamları parantez içerisinde belirtilmiştir.

Bu çalışma, klasik sözlükçülükten modern dil bilimine geçişin en önemli duraklarından biri olan Lehce-i Osmânî'yi duygu ontolojisi ve tematik dil bilimi açısından analiz etmektedir. Çalışmada rastgele bir kelime listesi sunmak yerine, insan psikolojisinin temel durakları olan duygusal durumda "akıl, aşk, cesaret, gurur, korku, mutluluk, öfke vb." gibi ana başlıklar

belirlenmiştir. Kelimeler sadece sözlük anlamlarıyla değil, birbiriyle ilişkili oldukları duygu kümeleri içinde listelenerek bir araya getirilmiştir. İncelemede, dönemin dilindeki zenginlik; isimler ve fiiller şeklinde iki ana kategoriye ayrılarak sunulmuştur. Bu yöntemle, bir duygunun dilde sadece bir durum (isim) olarak mı yoksa bir eylem/süreç (fiil) olarak mı daha ağırlıklı temsil edildiğini gözler önüne sermektedir. Örneğin, "korku" başlığında isimlerin fazlalığı, duygunun çeşitliliğine; "akıl" başlığındaki fiil yoğunluğu ise zihinsel süreçlerin varlığına işaret eder. Bu çalışma, Lehce-i Osmânî'yi salt bir kelime deposu olarak değil, Osmanlı insanının zihnindeki duygu haritasını çıkaran bir veri seti olarak ele almaktadır. Kelimelerin semantik (anlamsal) ilişkileri üzerinden gidilerek dönemin "duyuş ve düşünüş" biçimleri bir tasnife tabi tutulmuştur.

Bu çalışmada, Ahmet Vefik Paşa'nın duygusal durumlardaki dil hazinesini çözümlemek adına, Lehce-i Osmânî'nin Recep Toparlı tarafından hazırlanan ve 2000 yılında Türk Dil Kurumu tarafından yayımlanan baskısı esas alınmıştır.

1. Akıl, İdrak ve Zihinsel Süreçleri

İsimler: Akıl, aklî, akliyât, basiret (idrak), düşünce, endîş (düşünücü), endişe, feraset (çabuk kavrama), hayal, ihtisas (duygu), kavrayış, müfekkire (düşünme), sanı (zan), sezgi, vâhime (hayal), zan, zihnî.

Fiiller: Anlamak, anlanılmak, anlaşmak, anlatmak, anlattırmak, bellemek, bellenmek, belletmek, bilinmek, bilişmek, bilmek, düşünmek, ezberlemek, ezberletmek, hıfız (ezberlemek), ilkan (ezberlemek), istinbât (anlamak), kurdurmak (hayal ettirmek), ölçünmek (tahmin etmek), öğrenmek, öğretmek, öğütlemek, sanmak, sayınmak (düşünmek), sezdirmek, sezinmek, sezmek, ta'akkul (akıl etmek), tahattur (hatırlamak), tahayyül (hayal etmek), tahsil (öğrenmek), talim (öğretmek), tasavvur (düşünmek), tefehhüm (anlamak), tefekkür (düşünmek), teferrüs (anlamak), telkin, telmih (hatırlatmak), teyakkun (anlamak).

2. Aşk, Sevgi, Arzu ve Tutku

İsimler: Âşık, âşinâî, aşk, bâh (şehvet), bestegî (bağlılık), cilve, delâl (naz), dil-dâde (vurgun), dil-dûz (gönül delici), dil-firîb (gönül çalan), dil-hâh (gönül isteği), dil-keş (gönül çalan), dil-nişîn (gönülde yer tutan), dil-nüvâz (iltifatlı), dil-rübâ (cazibeli), emânî (ümitler), emel (âmâl), ermân (arzu), eşhâ (sevilip isteme), eşvâk (istekler), garâm (hırs), hâh (arzu), hasret, heves, hırs, hubb (sevgi), hülya (sevda), hurûş (coşma), istek, işve (cilve), kalugan (heves), kıf (heves), malihulya (sevda), meftun, meşgûf (aşk delisi), muaşaka (aşk), muhabbet, müştehi (istekli), sevda, sevgi, şa'f (aşk), tutkun, vüd (sevgi), vülû (hırs).

Fiiller: Arzulamak, ballandırmak, coşmak, dadandırmak (alıştırmak), dilemek, esirgemek, esirgenmek, esirgetmek, imrenmek, istibgâ (arzu etmek), kıflanmak (heveslenmek), koklaşmak, onamak (dilemek), özendirmek, özenmek, özlemek, özleşmek, sevilmek, sevmek, ta'aşşuk (aşık olmak), tahannün (acımak/meyletmek), tahassür (hasret çekmek).

3. Cesaret, Güç, Sabır ve Kararlılık

İsimler: Azim, celâdet (yüreklilik), cesaret, cesur, çıdam (sabır), dayanık (tahammül), dilîr (yürekli), fâ'iz (üstün gelen), istihkâm (metanet), irade, metanet, resânet (dayanıklı), rüsûh (sağlamlık), yürekli.

Fiiller: Başarılmak, başarmak, dayanmak, dayatmak, diremek, direnmek, ıstıbâr (sabretmek), katlanmak, teşci (yüreklendirmek), yiğitlendirmek, yiğitlenmek, yüreklendirmek, yüreklenmek.

4. Gurur, Kibir, Övgü ve Aşağılama

İsimler: Çalım, enâniyet (kibir), fahr (övünme), fahrî, fahriye (övünme), firâzî (kibirlenme), gurur, kibir, medâyih (övgüler), mefahir (övünmeler), mefharet (övünme), midhat (övgü), müfâheret (övünme), mükâbere (kibir), ucb (gurur), uzm (kibir), üstünlük.

Fiiller: Alçaklamak (aşağılamak), aşağılamak, böbürlenmek, büyünmek (büyüklenmek), çoksunmak (hor görmek), izlâl (küçük görmek), koçlanmak (kibirlenmek), koltuklamak (kibirlenmek), koskoslanmak (kibirlenmek), küçüklemek, övmek, övünmek, ta'azzum (kibirlenmek), ululanmak, yeğnilenmek (aşağılamak), yermek.

5. Korku, Ürkme, Kaygı ve Endişe

İsimler: Bâk (korku), be's (korku), bîm (korku), ce's (ürkme), dehşet, ehvâl (korkular), evham, hâ'if (korkan), hârib (korkudan kaçan), haşyet (ürküntü), havf (korku), hevl (korku), heybet, hirâs (korku), hirâsân (korkmuş), ikşi'râr (ürperme), irvâ (ürperme), kaş'arîre (ürperme), korkak, korkaklık, korku, medhûş (korku), mehabet (korkunç), mehâfet (korku), mehâzîr (korkulacak), mehbût (korkudan şaşırmış), mer'ûb (ürkek), nehîb (korku), rehb (şiddetli korku), remîde (ürkmüş), ru'b (korku), sehm (korku), silkinti (ürkme), ters (korku), uma (korku), ürkek, ürkeklik, ürküntü, ürküntülük, ürperme, vahşet (ürkme), vahşiyet, va'îd (korkutma), vehim (korku), vesâvis (vesveseler), vesvese, za'r (korku), zehre (korkmuş).

Fiiller: Çekinmek, irti'âb (korkmak), korkmak, korkulmak, korkutmak, örflemek (korkutmak), tehâşî (korkmak), tevahhuş (ürkmek), tevhîş (korkutmak), ürkmek, ürkütmek, ürpermek.

6. Mutluluk, Sevinç, Huzur ve Barışıklık

İsimler: Ârâm (huzur), âştî (barışıklık), beşaret (müjde), cemile (gönlü hoş etme), dil-küşâ (ferahlık), dil-şâd (mutlu), felâh (rahat), ferah, hoşnut, hubûr (sevinç), ibtihâc (sevinç), kıvanç, mahzûziyet (haz), memnuniyet, merah (ferah), merâhim (lütuflar), merzât (hoşnutluk), mes'adet (mutluluk), mesârr (sevinçler), mesrur (sevinçli), mes'ut, meyâmin (mutluluk), muştu (müjde), mutlu, mutmain (huzura kavuşmuş), mühellil (sevinç), müjde, müsterih (rahat), neşât (sevinç), neşe, saadet, sava (mutluluk), sevinç, sevinici, sürur (sevinç), şâdî (sevinç), şâdmân (sevinçli), şakrak, şefkat, şen.

Fiiller: Avunmak, avutmak, bağışlamak, barışmak, barıştırmak, beğenilmek, beğenmek, benimsemek, eğlendirmek, eğlenmek, gülmek, gülümsemek, is'at (mutluluk vermek), istihsân

(beğenmek), istihza (mutlu olmak), kazanmak, kayrılmak (mutlu olmak), sevindirmek, sevinmek, şenlendirmek, şenlenmek, tahsîn (beğenmek), ütmek (kazanmak), yilmek (tebessüm etmek).

7. Öfke, Sinir, Nefret, Dargınlık ve Kin

İsimler: Asab, asabiyet, asap, bugz (nefret), bugzan (büyük nefret), dargınlık, dil-gîr (kızgın), dil-şikeste (kırgın), dil-teng (gücenmiş), füsvât (kızgınlık), garaz (kin), garrân (kızgın), gayz (kızgınlık), gazap, gazup (dargın), hıkd (kin), hiddet, hışım (gazap), kerahet (nefret), kerh (nefret), kerhen, kin, lehîb (kızgın), makt (öfke), mu'tasıb (sinirli), mültehib (kızgın), münâferet (nefret), müstekreh (iğrenç), nefret, nifrîn (nefret), öfke, öfkeci, sahîn (kızgın), saht (gazap), sehânet (kızgınlık), sinir, sinirli, zâhir (sinirli), zulüm.

Fiiller: Azdırmak (kızdırmak), bezdirmek, çıkışmak, darılmak, darlanmak, diklenmek, fitlemek (kışkırtmak), gerilmek, gocundurmak, gocunmak, gücendirmek, gücenmek, horlamak (kızmak), incinmek, infial (küsmek), kakalaşmak (bozuşmak), kakımak (darılmak), kızdırmak, kızmak, küsmek, küstürmek, öfkelendirmek, öfkelenmek, somurmak (darılmak), somurtmak, ta'abbüs (sinirlenmek), taassup (sinirlenmek), terslemek, terslenmek, titizlenmek.

8. Pişmanlık, Utanç, Af ve Alçakgönüllülük

İsimler: Âb-rûy (utanma), af, âmirziş (af), âzerm (utanç), gufran (mağfiret), hacâlet (utanma), hayâ (utanma), husye (utanma), huzû (edeple mahviyet), ildim (pişman), mahcubiyet, nadim (pişman), nedamet (pişmanlık), peşîmânî (pişmanlık), pişman, pişmanlık, rücu (pişmanlık), şerm (utanma), teessüf, tevazu, utan, utangaç, utangaçlık, zırâ'at (alçakgönüllülük).

Fiiller: Bağışlamak, inâbe (pişman olmak), istihyâ (utanmak), köpeklemek (pişman olmak), tahcîl (utandırmak), teeddüp (utanmak), tevakki (utanmak), utandırmak, utanmak.

9. Şaşkınlık, Hayret ve Kararsızlık

İsimler: Büht (şaşkınlık), çatallık (tereddüt), edall (şaşmış), gâvî (şaşmış), havl (şaşkınlık), hayran, hayret, iğerçinlik (tereddüt), mu'cib (şaşkınlık), taaccüp (şaşırma), velh (şaşkınlık).

Fiiller: Afatlatmak (kararsız kalmak), isti'câb (şaşmak), şaşılamak, şaşırmak, şaşırtmak, şaşkınlamak, şaşmak, tahayyür (şaşırmak), tanlamak (şaşmak), taşalmak (hayret etmek), tereddüt.

10. Üzüntü, Keder, Sıkıntı ve Yas

İsimler: Acı, acık (keder), ahzân (hüzünler), âlâm (elemler), aralayış (perişanlık), azâ (matem), azap (eziyet), azar (keder), âzürde (rencide olmuş), bilbâl (elem), bîzarî (ıstırap), canhıraş (kederli), çile, dağdağa (ıstırap), dert, dertli, dil-haste (gamlı), dil-sûz (mahzun), dokunak, dokunur (hüzün), düğüm, ekdâr (kederler), elem, elim, eniz (inleyiş), erbain (kırk günlük çile), esef (üzüntü), eza (üzüntü), eziyet, fâci (dertli), feci, feryat, feryatçı, figan, gam, gussa (endişe), gumûm (gamlar), gırîv (feryat), girye (ağlama), haz, hazin (hüzünlü), helecân (ıstırap), hemm

(hüzün), hümûm (üzüntüler), hüsran, hüzün, kahır, kalak (ıstırap), kasavet (tasa), keder, kedûret (kaygı), kürbet (gam), mağmum (gamlı), mağmumiyet, mahzun (hüzünlü), mahzûniyet, matem, melâl (sıkıntı), melâlet (gam), melül (usanmış), mendeb (yas edip ağlaşma), mihnet (dert), minen (dertler), mûlim (elem verici), musap (matemli), mustarip (rahatsız), mü'ellim (keder), mültehif (elem), müstemend (gamlı), mütelehhif (kederli), müte'ellim (elemli), müteessif (tasa edici), müteessir, nahîb (feryat), nevha (feryatla ağlama), sızı, sıkıntı, şiven (feryat), tasa, tasalı, terah (keder), üzgün, üzgünlük, üzüntü, yazık.

Fiiller: Acılanmak, acımak, acınılmak, acınmak, acıttırmak, ağlamak, ağlaşmak, ağlatmak, basırganmak (sıkılmak), boğunmak (bunalmak), bunalmak, bunaltmak, dertlenmek, dertleşmek, döğünmek, fıklamak (sızlanmak), igtimâm (gamlanmak), iktirâb (kederlenmek), insilâh (üzülmek), mızıkmak (sıkılmak), öksimek (tasalanmak), sağmak (üzülmek), sıklamak (ağlamak), sızlanmak, sızlatmak, tahazzün (hüzünlenmek), tasalanmak, tebkiye (ağlatmak), te'ellüm (hüzünlenmek), tegazzub (üzülmek), tekdir (kederlenmek), tekeddür (kederlenmek), ünürdemek (ağlamak), üzmek, üzülmek, vıklamak (sızlanmak), yakılmak, yakınmak, yerinmek (üzülmek), yolundurmak (ağlatmak), yolunmak (yırtınıp ağlamak).

11. Diğer Ruhsal Durumlar (Zayıflık, Sarhoşluk, İnat vb.)

Zayıflık/Miskinlik: Behk (miskinlik), bî-nevâ (çaresiz), kemîn (aciz), meskenet (miskinlik), yüreksiz, yüreksizlik, zaaf. / Bezgin, bezdirmek, bezmek, bıkmak, bıktırmak, farımak (bıkmak).

Sarhoşluk/Kendinden Geçme: Bekri, bekrilik, bîhud, bîhuş, humar, isrik, mest, sahv, sekr, sekrân, sergirân, sükârâ. / Esrimek (sarhoş olmak).

İnat: Başınmak (inat etmek), inat, öngüşmek (inatlaşmak).

Kıskançlık: Gıpta, günü (kıskançlık), haset, hasut (kıskanç), reşk (kıskanma). / İstirkab (kıskanmak).

Perişanlık/Bunalım: Başsızlık, bozgun, bozgunluk, buhran (bunalım), muzmahil (perişan). / Kokozlamak (perişan olmak), tefekkük (perişan olmak).

SONUÇ

Lehce-i Osmânî; bitkiler, hayvanlar, besin, organ, akrabalık, araç-gereç vb. ve temel somut fiillerin kullanılması bakımından insan hayatında birinci derece önem taşıyan kelimeleri yansıtmaları ve bu kelimelerin nesilden nesile aktarılmasıyla temel söz varlığı bakımından oldukça zengin olan bir eserdir. Bu sözlükte duygu ve ruhsal durumları (mutluluk, öfke, üzüntü vb.) ifade eden isimler ve fiiller sınıflandırma esaslı bir çalışmayla ortaya koyulmuştur. Oldukça zengin bir içeriğe sahip olmasıyla bu noktada Lehce-i Osmânî, duygu ve ruhsal durum üzerine yapılan çalışmalarda başvurulması gereken bir eser olarak değerlendirilebilir.

Dilin duygu ve ruh hâllerini ayrıntılı biçimde yansıtabilmesi, bireyler arası iletişimde empati kurma, duyarlılık gösterme ve etkili anlatım gibi becerileri artırır. Kelime çeşitliliği, bir toplumun duygu ve düşüncelerini ne kadar ince ayrımlarla ifade edebildiğini gösterir. Duygulara ve ruh hâllerine dair çok sayıda kelimenin bulunması, Osmanlı toplumunun

özellikle bireyin iç dünyasına, duygusal zenginliğe ve ruhsal hâllere önem verdiğini gösterir. Bu da bireyin psikolojik ve duygusal deneyimlerinin dil aracılığıyla detaylı biçimde ifade edilmesini mümkün kılar.

Yapılan çalışmayla sınıflandırmadaki bu kelimeler incelendiğinde nicelik açısından sözlükte en fazla duygusal durumu anlatan kelime "Üzüntü, Keder, Sıkıntı ve Yas" başlığında yer alır. "Ağlamak" fiili için bile "*figan, nevha, şiven, ünürdemek, sıklamak"* gibi onlarca farklı nüans içeren kelime toplanmış durumdadır. Ayrıca hem "dert" gibi isimler hem de "dertlenmek, dertleşmek" gibi fiiller bu başlığı sayıca en büyük grup yapar. İkinci sırada "Korku, Ürkme, Kaygı ve Endişe" başlığındaki kelimeler yer alır. Özellikle "ürperme" ve "korkuyla sarsılma" (kaş'arîre, ikşi'râr, irvâ vb.) kavramları için listede çok fazla Arapça ve Farsça kökenli terim yer alır. Üçüncü sırada "Öfke, Sinir, Nefret ve Dargınlık" kelimeleri yer alır. Sinirlenmenin fiziksel hallerinden (titizlenmek, hadşe), nefretin en koyu hallerine (bugzan, nifrîn) kadar geniş bir yelpaze sunar.

Ahmet Vefik Paşa'nın Lehce-i Osmânî sözlüğü, Türk sözlükçülük tarihinde bir dönüm noktasıdır. Bu sözlükte duygusal durum kelimelerinin, özellikle de üzüntü, sıkıntı ve yas kavramlarının bu denli yoğun olması, hem dilbilimsel hem de sosyo-kültürel açıdan çok derin anlamlar taşır. Sözlükte duygusal durumları ifade eden kelimeler "keder ve acı" üzerine odaklanmış durumdadır. Bu da veri setinin duygusal ağırlık merkezinin "melankoli ve hüzün" olduğunu gösterir. Sıkıntı ve yas kelimelerinin çokluğu dildeki bir karamsarlığı değil, o acının her halini tanıma ve tanımlama olgunluğunu temsil eder.

Duygusal incelik ve nüans zenginliği noktasında bir dilde bir kavram için ne kadar çok kelime varsa, o toplum o kavramı o kadar çok işlemiş ve detaylandırmış demektir. Sadece "üzgünüm" demek yerine; bunun keder mi (*keder*), içten gelen bir inleme mi (*eniz*), yürek delici bir sızı mı (*dil-dûz*), yoksa bir hayal kırıklığı mı (*yeis*) olduğunu ayırt edebilmek, Osmanlı toplumunun ruhsal dünyasındaki inceliğini gösterir. Bu durum, Türkçenin ve Osmanlı Türkçesinin psikolojik tahlil yeteneğinin ne kadar yüksek olduğunu kanıtlar.

Doğu edebiyatı ve özellikle Divan şiiri geleneğinde hüzün, kaçınılan bir duygu değil yüceltilen bir mertebedir. Tasavvufi düşüncede dünya bir sürgün yeridir ve gerçek sevgiliye (Hakk'a) duyulan özlem, hüzünle ifade edilir. Üzüntü ve sıkıntı kelimelerinin fazlalığı, toplumun bu dünyayı "geçici bir çile yeri" (*erbain*) olarak görmesinin dile yansımasıdır. Yas kelimelerinin çokluğu, toplumsal hafızada kayıplara verilen değeri ve vedaların ritüelleşmiş ağırlığını gösterir. Sözlükte "dil" (gönül) ile başlayan birçok kelime olması (dil-şikeste, dil-teng vb.) Osmanlı insanının dış dünyadan ziyade iç dünyasına, kalbine ve ruhuna odaklandığını gösterir. Maddi dünyadan çok, manevi ve psikolojik durumların önemsendiği bir medeniyetin dilini ifade eder.

Sözlük, insanların ruh hallerini tanımlayan çok güçlü bir psikolojik terminoloji sunar. O dönemdeki insanların nelerden korktuğunu (*bîm, havf*), nelere sevindiğini ve toplumsal baskıların ruhlarda nasıl bir ağırlık (*basan*) bıraktığını belgeleyen tarihi bir kültürel antropoloji belgesi sunar.

Lehce-i Osmânî'de duygu ve ruhsal durumlara ait kelimelerin fazla olması, o dönemin insanlarının ruhsal durumları fark etme ve adlandırma becerisine sahip olduğunu, duygularını ayrıntılı ve estetik biçimde ifade etmeye önem verdiklerini, toplumsal yaşamda duygulara, nezakete ve içsel değerlere yer verildiğini gösterir. Bu sözlük, Osmanlıca

döneminin duygu söz varlığına dair değerli bir kaynak olarak duygu terimlerinin çeşitliliğini ve o dönemin duygulanım dünyasını yansıtma kapasitesini gösterir. Duygu terimleri ağırlıklı olarak Arapça ve Farsça kökenlere dayanmakla birlikte Türkçe kökenli terimlerin kullanımına dair işaretler de vardır. Bu durum Osmanlı döneminde dilsel etnik etkileşimleri gösterir.

Lehce-i Osmânî'de duygu ve ruhsal durumları anlatan kelimelerin fazlalığı, Osmanlı toplumunun iç dünyaya yönelik bir bakış açısına sahip olduğunu, insan ruhunun derinliklerine önem verdiğini, dili, düşünceyi ve duyguyu işlemek konusunda gelişmiş bir kültürel yapıya sahip olduğunu gösterir.

Bu çalışmanın sağladığı sözlüksel döküm, sonraki duygu tarihi araştırmalarına, Osmanlıca edebi metin analizlerine ve Türk dili tarihine önemli bir kaynak oluşturmada değerlendirilebilir. Ayrıca duygu terimlerinin tarihsel kökenleri ve dönüşümleri üzerine yapılan bu inceleme, kültür tarihi, edebiyat tarihi ve duyguların tarihsel sosyolojisi gibi disiplinlere katkı sağlamayı amaçlar. Sonuç olarak Lehçe-i Osmânî'de duygusal durumlara ve ruh hâllerine dair kelimelerin olması, Osmanlı toplumunda bireyin iç dünyasına, duygu yoğunluğuna ve manevi değerlere verilen önemi; aynı zamanda dilin ve kültürün bu alanlarda ne kadar gelişmiş olduğunu gösterir.

KAYNAKÇA

Akün, Ö. F. (2003). Lehçe-i Osmânî. *TDV İslam Ansiklopedisi*, 27, 127-128.

Gözütok, A. (1997). Türkiye Türkçesinin İlk Sözlüğü Lehce-i Osmânî. *Atatürk Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi,* (24), 29-37.

Hirik, E. (2021). Türkiye Türkçesinde Mental İsimler. *Dil Araştırmaları, Journal of Language Studıes,* 28, 1307-7821.

İlter, E. (2019), *Karahanlı Türkçesinde Duygu Fiilleri*. (Doktora tezi, Hacettepe Üniversitesi). YÖK Ulusal Tez Merkezi.

Öztürk, E. (2025). *Lehcetü'l Lügat ve Lehce-i Osmânî'den Hareketle 18. Ve 19. Yüzyıl Söz Varlığı.* (Doktora tezi, Bursa Uludağ Üniversitesi). YÖK Ulusal Tez Merkezi.

Şahin, S. (2013). Eski Türkçede Duygu Fiilleri. Arslan, M. (Ed). *UTEK'13.Uluslararası Türk Dili ve Edebiyatı Kongresi Bildiri Kitabı II (17-19 Mayıs 2013 / Saraybosna)* 341-349. Sarajevo: International Burch University.

TDK, Türkçe Sözlük (2023). Türk Dil Kurumu Yayınları.

Toparlı, R. (2000). *Lehce-i Osmânî Ahmet Vefik Paşa*. Türk Dil Kurumu Yayınları.

Yıldız, H. (2020). Eski Uygurcada Mental Fiiller Arası Geçişler Üzerine Notlar. *Gazi Türkiyat*, 2020 (26), 105-125.

EXTENDED ABSTRACT

Written by Ahmet Vefik Pasha in the second half of the 19th century (1876), Lehce-i Osmânî represents a revolution in the history of Turkish lexicography. One of the most concrete fruits of the "nationalization" and "purification" movements of the Tanzimat period, this work positioned Turkish

not merely as an imperial language, but as an independent language of science and literature nourished by its own roots. The dictionary is not only a reference source providing word meanings; it is also a vast dataset encoding the mentality, values, and, most importantly, the "ways of feeling" of Ottoman society. This article examines the immense treasure offered by this work from an interdisciplinary perspective, focusing on "emotion terminology." The study meticulously scans the comprehensive two-volume content of Lehce-i Osmânî, extracting concepts that directly or indirectly represent emotional and spiritual states. This process considers not only general expressions such as "happiness" or "sadness," but also nuances encompassing the degrees of these emotions, their physical manifestations, and their social contexts. The data obtained were divided into ten basic ontological categories: Cognitive Processes (Reason/Understanding), Desire and Passion (Love/Lust), Resistance (Courage/Patience), Self-Perception (Pride/Arrogance), Avoidance (Fear/Anxiety), Well-being (Happiness/Peace), Reaction (Anger/Hate), Conscience (Regret/Shame), and Depression (Sorrow/Grief). The words were classified into two categories: "nouns" indicating a state and "verbs" indicating a process/action. The most striking finding of the analysis is that the emotional center of gravity of the dictionary is concentrated in the "Sorrow, Grief, and Grief" category. In Ottoman Turkish, the concept of "pain" refers to... Melancholy is expressed not just with a single word, but with dozens of different concepts such as grief, sorrow, anguish, sadness, melancholy, longing, and suffering, depending on the depth of the pain within the individual. This richness proves that Ottoman people viewed melancholy not as a character trait, but as a "quest for wisdom" and a stage of spiritual maturation (seyr-i süluk). For example, the act of "crying" is not only a physical reaction, but sometimes it finds its expression in language as a wail (figan), sometimes as a silent moan (eniz), and sometimes as a social mourning ritual (şiven), which is a linguistic construction of social empathy. In the second intense category, "Fear and Anxiety," a wide range is presented, especially from metaphysical fears (haşyet) to momentary shivers (ikşi'râr). This situation can be read as a reflection of the uncertainties in the social structure of the period and the perception of "awe" in the belief system in the language. The section titled "Anger and Hatred" details the individual's reflex to protect their boundaries, ranging from attributing divine authority, such as wrath, to everyday anxieties like meticulousness. The compound words centered on the "heart" (or "soul") in the dictionary (e.g., dil-şikeste, dil-teng, dil-nüvâz) demonstrate the heart-centered nature of Ottoman psychology. This terminology, in contrast to the rationalist "ego" understanding of the Western world, bears the traces of a civilization that defines the essence of humanity through the "heart." The abundance of words of Arabic and Persian origin shows the influence of these languages in the production of abstract thought; while the new layers of meaning these words have acquired in Turkish reveal the synthesizing power of Ottoman Turkish. Thanks to Ahmet Vefik Pasha's meticulousness, Lehce-i Osmânî functions as an "emotional map" that brings the spiritual panorama of the 19th century to the present day. Analyses conducted through this dictionary document the high awareness of the people of that era in naming their emotions, their emotional intelligence, and the psychological depth of their language. The abundance of words expressing sorrow and grief does not indicate a pessimism in the language, but rather a profound maturity of "feeling and thinking" that accepts the tragic aspects of life and transforms them into aesthetic expressions. Consequently, this study has repositioned Lehce-i Osmânî not merely as a technical dictionary, but as one of the most fundamental building blocks of the Turkish spirit and psychological terminology.

GENİŞLETİLMİŞ ÖZET

Ahmet Vefik Paşa tarafından 19. yüzyılın ikinci yarısında (1876) yazılan Lehçe-i Osmanî, Türk sözlükbilimi tarihinde bir devrimi temsil etmektedir. Tanzimat döneminin "millileştirme" ve "arınma" hareketlerinin en somut meyvelerinden biri olan bu eser, Türkçeyi sadece imparatorluk dili olarak değil, kendi köklerinden beslenen bağımsız bir bilim ve edebiyat dili olarak konumlandırmıştır. Sözlük, sadece kelime anlamlarını sağlayan bir referans kaynağı değil; aynı zamanda Osmanlı toplumunun

zihniyetini, değerlerini ve en önemlisi "duygu biçimlerini" kodlayan geniş bir veri kümesidir. Bu makale, "duygu terminolojisine" odaklanarak, bu eserin sunduğu muazzam hazineyi disiplinlerarası bir bakış açısıyla inceliyor. Çalışma, Lehçe-i Osmanî'nin kapsamlı iki ciltlik içeriğini titizlikle tarayarak, doğrudan veya dolaylı olarak duygusal ve manevi durumları temsil eden kavramları ortaya çıkarıyor. Bu süreç, yalnızca "mutluluk" veya "üzüntü" gibi genel ifadeleri değil, aynı zamanda bu duyguların derecelerini, fiziksel tezahürlerini ve sosyal bağlamlarını kapsayan nüansları da dikkate almaktadır. Elde edilen veriler on temel ontolojik kategoriye ayrılmıştır: Bilişsel Süreçler (Akıl/Anlama), Arzu ve Tutku (Aşk/Şehvet), Direnç (Cesaret/Sabır), Öz Algı (Gurur/Kibir), Kaçınma (Korku/Kaygı), İyi Olma Hali (Mutluluk/Huzur), Tepki (Öfke/Nefret), Vicdan (Pişmanlık/Utanç) ve Depresyon (Üzüntü/Keder). Kelimeler iki kategoriye ayrılmıştır: bir durumu gösteren "isimler" ve bir süreci/eylemi gösteren "fiiller". Analizin en çarpıcı bulgusu, sözlüğün duygusal ağırlık merkezinin "Üzüntü, Keder ve Yas" kategorisinde yoğunlaşmış olmasıdır. Osmanlı Türkçesinde "acı" kavramı... Melankoli, tek bir kelimeyle değil, bireyin içindeki acının derinliğine bağlı olarak keder, üzüntü, ıstırap, hüznün, özlem ve acı gibi onlarca farklı kavramla ifade edilir. Bu zenginlik, Osmanlı halkının melankoliyi bir karakter özelliği olarak değil, "bilgelik arayışı" ve manevi olgunlaşma aşaması (seyr-i süluk) olarak gördüğünü kanıtlar. Örneğin, "ağlamak" eylemi sadece fiziksel bir tepki değil, bazen dilsel bir feryat (figan), bazen sessiz bir inilti (eniz) ve bazen de toplumsal empatiyi ifade eden bir dilsel yapı olan toplumsal yas ritüeli (şiven) olarak ifade bulur. İkinci yoğun kategori olan "Korku ve Kaygı"da ise, özellikle metafizik korkulardan (haşyet) anlık ürpertilere (ikşi'râr) kadar geniş bir yelpaze sunulmaktadır. Bu durum, dönemin sosyal yapısındaki belirsizliklerin ve dildeki inanç sisteminde algılanan "saygı" duygusunun bir yansıması olarak okunabilir. "Öfke ve Nefret" başlıklı bölüm, bireyin sınırlarını koruma refleksini, gazap gibi ilahi otorite atfetmekten titizlik gibi günlük kaygılara kadar ayrıntılı olarak ele almaktadır. Sözlükteki "kalp" (veya "ruh") merkezli bileşik kelimeler (örneğin, dil-şikeste, dil-teng, dil-nüvâz), Osmanlı psikolojisinin kalp merkezli doğasını göstermektedir. Batı dünyasının rasyonalist "ego" anlayışının aksine, bu terminoloji, insanlığın özünü "kalp" aracılığıyla tanımlayan bir medeniyetin izlerini taşımaktadır. Arapça ve Farsça kökenli kelimelerin bolluğu, bu dillerin soyut düşüncenin üretimindeki etkisini gösterirken, bu kelimelerin Türkçede kazandığı yeni anlam katmanları, Osmanlı Türkçesinin sentezleme gücünü ortaya koymaktadır. Ahmet Vefik Paşa'nın titizliği sayesinde, Lehçe-i Osmanî, 19. yüzyılın manevi panoramasını günümüze taşıyan bir "duygu haritası" işlevi görmektedir. Bu sözlük üzerinden yapılan analizler, o dönemin insanlarının duygularını adlandırmadaki yüksek farkındalığını, duygusal zekalarını ve dillerinin psikolojik derinliğini belgelemektedir. Üzüntü ve kederi ifade eden kelimelerin bolluğu, dildeki bir karamsarlığı değil, hayatın trajik yönlerini kabul eden ve bunları estetik ifadelere dönüştüren derin bir "duygu ve düşünce" olgunluğunu göstermektedir. Sonuç olarak, bu çalışma Lehçe-i Osmanî'yi sadece teknik bir sözlük olarak değil, Türk ruhunun ve psikolojik terminolojisinin en temel yapı taşlarından biri olarak yeniden konumlandırmıştır.

Etik Komite Onayı: Bu araştırma için etik kurul izni gerekmemektedir.

Hakem Değerlendirmesi: Dış bağımsız.

Yazar Katkıları: Bu makalenin araştırılması, yazarlığı ve yayımlanması tek yazar tarafından yürütülmüştür.

Çıkar Çatışması: Yazar; bu makalenin araştırılması, yazarlığı ve yayımlanmasına ilişkin herhangi bir potansiyel çıkar çatışması beyan etmemiştir.

Finansal Destek: Yazar; bu makalenin araştırılması, yazarlığı ve yayımlanması için herhangi bir finansal destek almamıştır.

Yapay Zekâ Kullanımı Bildirimi: Yazar; bu makalenin araştırılması, yazarlığı ve yayımlanması için herhangi bir yapay zekâ aracından faydalanmamıştır.